

TEMA

Einar Gerhardsen vil bli stående som en av vårt århundres fremste politiske lederskikkelser i Norge, mener dr. philos. Finn Olstad som har skrevet den første omfattende biografien om ham.

Oppsiktsvekkende opplysninger om «landsfaderen» i ny bok:

Gerhardsen ville samarbeide med tyskerne

Einar Gerhardsen foreslo samarbeid med tyskerne sommeren 1940, går det frem av ny biografi. Dersom dette var blitt kjent på den tiden, kunne han fått store problemer med å bli statsminister etter krigen.

Den nye Gerhardsen-biografien er den første som er skrevet av en faghistoriker. Finn Olstad har brukt de reneste detektivmetoder for å rekonstruere Gerhardsens forslag noen måneder etter okkupasjonen.

Forfatteren mener at Gerhardsen var positiv både til revolusjonen og Sovjetunionen lenger enn ledende Ap-topper. Han legger også vekt på landsfaderens politiske ungdom. – Da var han en rebell, ja, en pøbel, i de borgerliges øyne, sier Olstad.

Nordover med M/K «Øra». Gerhardsens på vei til Kirkenes i 1940 sammen med blant andre Konrad Nordahl (dels skjult) og Martin Tranmæl (foran).
FOTO: ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV

1938. Einar Gerhardsen på talerstolen som viseordfører i Oslo i 1938.
FOTO: SCANPIX

1945. Einar Gerhardsen på vei ut fra Slottet som statsminister i 1945.
FOTO: SCANPIX

118485

Hvem skulle ha trodd at det kunne komme frem noe nytt om mannen som var statsminister i Norge i nesten alle år fra 1945 til 1965? Få nordmenn i etterkrigstiden er mer omskrevet enn Einar Gerhardsen. Tidligere er det kommet fire store verk om ham, selv har han skrevet sin selvbiografi i fem bind. I tillegg er han sentral i absolutt alle fremstillinger av norsk etterkrigshistorie.

Forventningene var ikke veldig store da den ganske ukjente historikeren Finn Olstad innkalte til bokpresentasjon på toppen av Folketeaterbygningen i går. Men han kom både med nye opplysninger og vurderinger om Ger-

hardsens utsiktsvekkende dreidehetene sommeren 1940 neder etter at tyskerne hadde erobret Norge.

Gerhardsen var nestformann i Arbeiderpartiet. Han hadde flyktet sammen med regjeringen nordover, deretter hadde han dratt til Sverige, for så å returnere til Norge i juni for å sikre arbeiderbevegelsens interesser. På den tiden var det en utstrakt følelse i Norge av at tyskerne var kommet for å bli, og at de hadde vunnet krigen. Det gjorde spesielt sterkt inntrykk at Frankrike kapitulerte.

Det var i den situasjonen Einar Gerhardsen foreslo det som i Etterkrigs-Norge ville ha slått ned som en politisk bombe:

En «nasjonal samling omkring en sterk regjeringsmakt» som i «nært samarbeid med Tyskland... (skulle) virke for at Norge kan hevde sin plass i det nye Europa som blir skapt».

Gerhardsens forslag, formulert som et «Foreløbig utkast til oppgaver for en norsk front», ble sendt med kurér til sentrale Ap-politikere i Stockholm. Forslaget ble med sikkerhet lest av Anders Frihagen, og trolig også av Martin Tranmæl. Hvordan disse reagerte på Gerhardsens forslag, er uvisst. Men en såpass sterk vilje til å sette den lovlige valgte regjering til side og søke fred i et tysk-dominert Europa, må ha vært sterk kost i Stockholm, mener Olstad.

Tyskerne var imidlertid ikke interessert i samarbeid på den måten Gerhardsen foreslo, og forslaget falt derfor meget fort til jorden.

Statsminister

På direkte spørsmål i går svarte Olstad at han ikke tror Gerhardsen ville ha blitt statsminister i 1945, dersom forslaget var blitt kjent i samtiden. Olstad modererte seg etter at en av de tyngste historikerne på dette området, Olav Riste, fra salen advarte mot å trekke for bastante konklusjoner. Andre faghistorikere som var tilstede ved bokpresentasjonen var imidlertid enig med Olstad.

– Dersom forslaget var blitt kjent i 1945, ville det trolig skapt store vanskeligheter for Einar Gerhardsen som statsminister. En politisk motstander som C.J. Hambro ville trolig kjørt hardt på at han ønsket en løsning med tyskerne, sier professor Tore Pryser.

Det alle historikere er enige om, er at slike hypotetiske spørsmål er håpløse å besvare. De illustrerer imidlertid at det var veldig viktig for Gerhardsen og Arbeiderpartiet at disse forslagene ikke ble kjent.

– Jeg er litt sjokkert over at Gerhardsen hadde en så kortsiktig tankegang, men det avslører hvor lite utenrikspolitisk innsikt han egentlig hadde, sier Olav Riste.

Det var ikke bare samarbeidsforslaget med tyskerne som overrasket i Gerhardsens forslag. Tiltroen til Stortinget var også meget liten den sommeren. Gerhardsens ønske om en sterk regjering «i erkjennelse av det parlamentariske systems svakheter» inneholdt en klar appell til Fedrelandslaget. Blant Arbeiderparti-toppene i Oslo så man for seg en samling av alle norske partier der Ap. og Fedrelandslaget var anførere.

Oppportunistisk?

Spørsmålet er så hvorfor Gerhardsen den sommeren ønsket et samarbeid med tyskerne. Før og rett etter okkupasjonen, i april 1940, hadde Gerhardsen vært blant dem som aller klarest advarte mot tyskerne og som tok avstand fra samarbeid. Spørsmålet er om han i løpet av de nedslående månedene etter okkupasjonen mistet enhver moral?

Olstad avviser dette. Han, og alle andre faghistorikere, henviser til den helt spesielle stemningen i Norge sommeren 1940. Det var praktisk talt ingen som trodde at britene ville klare å vinne over tyskerne i overskuelig fremtid. Sovjetunionen var fortsatt alliert med Tyskland, USA var ikke engasjert og Frankrike hadde gitt opp.

– Det var en periode med nederlagsstemning, men det var også en overgangsperiode. Allerede tidlig på høsten ble Gerhardsen sentral i motstandskampen. For meg viser denne episoden aller best at den almene oppfatning av hvordan det var i Norge sommeren 1940 bør revurderes, sier Olstad.

Han tenker da trolig på det ettermæle som andre samarbeidsfolk fra denne tiden fikk. Rett etter krigen var det veldig liten forståelse for at gode nordmenn på noe tidspunkt kunne tenke seg å samarbeide med tyskerne. Den sommeren må det ha vært helt annerledes.

Det er et tilleggspoeng at Einar Gerhardsen må ha visst hvor farlig det kunne være for hans politiske karriere å foreslå et samarbeid med tyskerne. Finn Olstad fremholder det som helt temodig at Gerhardsen i juni 1940 dro fra et trygt eksil i Stockholm tilbake til Oslo. Han ble sendt tilbake for å rydde opp:

– Gerhardsen så ofte på seg selv som en ryddegutt. Det var han som

skulle ofre seg. Han skulle ta risikoen på å skitne seg til, mens Martin Tranmæl skulle sitte ren og ubesudlet igjen i Stockholm, sier Olstad, som også er imponert over det motet Gerhardsen viste. Han lot seg frivillig arrestere av tvskerne, vel vitende om at det kunne

koste ham livet. Olstad har for øvrig også bragt på det rene hvorfor Gerhardsen i 1944 ble forflyttet fra fangeleiren i Tyskland til Grini.

Det var en tysk Gestapo-offiser, Herbert Paul, som sørget for det etteranmodning fra Sven Dysthe. Olstad

mener det var av ren godhet. Truls Gerhardsen, en av de to sønnene som var tilstede ved presentasjonen i går, sier at faren hadde en annen oppfatning.

– Far mente at Gestapo ønsket å få noen prominente fanger på Grini, slik

at de kunne ha noe å handle med, dersom de tapte krigen og trengte hjelp for å komme seg helberget unna, sier Truls Gerhardsen. Hverken han eller broren Rune kjente til at faren i august 1940 hadde foreslått en avtale med tyskerne.

Detektiv- arbeid bak historisk funn

Et komplisert detektivarbeid lå bak det mest oppsiktsvekkende funnet i biografien: Gerhardsens forslag om samarbeid med Tyskland.

Det avslørende dokumentet, «Foreløbig utkast til oppgaver for en norsk front», ligger fritt tilgjengelig for forskere i Arbeiderbevegelsens arkiv, i Anders Frihagens saksmappe, boks 3, i en mappe titulert «Udatert materiale fra Stockholmstiden 1940-42».

Professor Finn Olstad. FOTO: ROLF ØYMAN

Historiker Finn Olstad tok Aftenposten med ned i magasinene i Arbeiderbevegelsens arkiv i går slik at vi med egne øyne kunne se dokumentene. Avdelingsleder Solveig Halvorsen ved Arbeiderbevegelsens arkiv sier at Anders Frihagens arkiv har vært mye benyttet av forskere, men likevel har ingen inntil nå forstått viktigheten av dokumentet.

Det skyldes trolig at brevet er både usignert og udatert.

Dekknavn «Henry»

Ved å sammenligne skrifttypene og skrivemaskinens egen «signatur», oppdaget Olstad at brevet var skrevet på skrivemaskinen til en person som brukte dekknavnet «Henry».

I en annen boks i arkivet kom Olstad over en nøkkel til hvilke psevdonymer som ble brukt av Ap-toppene i de hemmelige notatene til Stockholm.

– Det er helt klart at «Henry» står for Einar Gerhardsen. Det er egentlig oppsiktsvekkende, siden Henry var hans eget mellomnavn, sier Olstad.

En sammenligning av et signert notat fra «Henry» til Stockholm med dokumentet om «Foreløbig utkast til oppgaver for en norsk front», viser at skrivemaskinens signatur er den samme: Det er uvanlig lange mellomrom mellom hver bokstav, punktumene er karakteristisk harde, og skrifttypene er identiske på den gamle skrivemaskinen som er brukt.

Andre dokumenter fjerner ifølge Olstad all tvil om at det usignerte brevet er skrevet av Einar Gerhardsen.

– Dette var spennende detektivarbeid, sier Olstad. – Det har versert ulike rykter og udokumenterte påstander om at Gerhardsen ønsket et samarbeid med tyskerne i 1940, men jeg trodde faktisk ikke på disse påstandene. Jeg ble derfor overrasket da jeg oppdaget hvem som hadde skrevet notatet, sier forskeren som har jobbet i over tre år med Gerhardsens-biografien.

Olstad er professor II i historie ved Norges idrettshøgskole, men hans hovedbeskjeftigelse er å skrive historisk litteratur. I 1990 kom «Jern og metall 100 år», og året etter lanserte han «Arbeiderklassens vekst og fall: hovedlinjer i 100 års norsk historie».

Foreløbig utkast til oppgaver for en norsk front.

1. Kjøpe for det norske folkets frihet og dets rett til å styre seg sjøl.

(I erkjennelse av det parlamentariske systems svakheter) gjennomføre et effektivt og handelsmørtig folkestyre med nasjonal samling omkring en sterk og ringenhet, i sakt med norsk lynne og norske frihetsstridninger.

2. Arbeide for å bygge og rulle landet og skape sosial rettferdighet ved å nytte ut alle dets muligheter, fremme utvikling og arbeidslivet gjennom et økonomisk system som setter grunnlovsinteressen og alle profitt-klassen og gruppeinteresser uten der der å legge initiativ og arbeidsliv, st.

I nært samarbeid med Tyskland vinke for at Norge kan hevde sin plass i det nye Europa som blir skapt og innlemmer den nye tysklandsøkonomi uten dersom å gi avkall på sine overnaturlige interesser.

Siste punkt på en under alle omstendigheter så nærere på. Menige er så en endel parallellar skal driftes de nye nummer. Og så har en vil ha med og sterke gjenstand. Etter min mening må vi gjøre de store partier ta initiativet og danne grunnstammen i samarbeidet. Så kan andre slutte seg til - det kan være økonomiske organisasjoner, avholdelsesorganisasjoner, idretts, tilvandede, sosialdemokratiet o.s.l.

Dokument-funn. Einar Gerhardsens brev er trykt forvart i arkivet som tidligere Ap-statsråd Anders Frihagen etterlot seg, og som historiker Finn Olstad og Aftenposten fikk slippe inn til i arkivets «aller helligste», til kjellermagasinen i Arbeiderbevegelsens arkiv. FOTO: JAN T. ESPEDAL

Tidlige år. Einar Gerhardsen i sin tidlige ungdom - allerede i Martin Tranmæls krets.

FOTO: SCANPIX

Revolusjonær oppvigler i unge år

I 1920-årene forsøkte Einar Gerhardsen bevisst å provosere politiet til å aksjonere mot demonstranter, og han lyktes.

Den nye biografien setter skarpt søkelys på Einar Gerhardsens revolusjonære bakgrunn, en side ved hans politiske virksomhet som naturlig nok er kommet i skyggen av rollen som landsfader. Mange vil nok bli overrasket over hvor mye av en opprører den senere sosialdemokratiske reformisten var og hvilke metoder han brukte. Samtidig er dette en del av forklaringen på at

han hele tiden beholdt en tro på det sovjetiske system og aldri oppfattet Sovjetunionen som den store trussel andre i arbeiderbevegelsen gjorde, først og fremst Haakon Lie.

Tidlig i sin politiske karriere hadde Gerhardsen som mål å få i gang revolusjon, og sentrale Arbeiderparti-ledere som Martin Tranmæl forsøkte å utnytte den store streiken i 1921 til et slikt formål. Tanken var at en førstegnist skulle antenne revolusjonen og åpne for et rådssystem etter sovjetisk mønster. Den 7. juni 1921, dagen før streiken ble avblåst, marsjerte arbeidere under ledelse av Einar Gerhardsen opp

Akersgata og stoppet utenfor Aftenpostens vinduer. Der gjorde han det klart at man ikke lenger «vilde taale dens skriverier». «Næstegang arbeiderne gikk til kamp, skulde de ta med seg dynamit fra arbeidsplassen, og da fikk de vogte seg de som sat der inne bak Aftenpostens vinduer.»

I fengsel

I denne perioden ble Gerhardsen fengslet flere ganger for ulovlige handlinger og for å ha oppfordret til ulovlige handlinger. Blant annet satt han i fengsel for militærnekting. Senere ble han fradømt retten til militærtjeneste.

Lenge etter at han var blitt re-

formist, beholdt Gerhardsen troen på det sovjetiske system, som han trodde var det kapitalistiske overlegent. Derfor fryktet han Sovjetunionen, både som økonomisk konkurrent og militært. Han ville ikke binde seg for sterkt til Vesten, samtidig som han også følte behov for beskyttelse mot Sovjet.

Under gårdsdagens lansering av biografien var det lange innlegg av Rune Gerhardsen og professor Rune Slagstad. Om faren poengterte Rune Gerhardsen at han aldri så på Sovjet som noen trussel. Han var 20 år gammel under revolusjonen i 1917, en bevissthet som ble skjelligtende

for hans politiske tenkning. Sønnen ser også dette som hovedforklaringen på motsetningsforholdet til Haakon Lie, som endte med et hardt angrep på den gamle partifellen. Han ser det også som forklaring på politisk avstand til utenriksminister Hallvard Lange og LO-lederen, Konrad Nordahl. Disse tre var yngre enn Gerhardsen og hadde av ulike grunner aldri mottatt så sterke inntrykk fra den russiske revolusjon.

Nordahl hadde vært kommunist og hadde nok av den grunn ekstra stort behov for å ta avstand fra sin tidligere tro. Men Rune Gerhardsen understreket

at faren aldri snakket om motsetninger til Lange og Nordahl under de svært åpenhjertige frokostsamtalene hjemme. Med Lie var det noe annet.

Evig diskusjon

Pressekonferansen ble også en fortsettelse på diskusjonen om hvorfor Gerhardsen trakk seg som statsminister i 1951. Olstad mener han var sliten, og fikk støtte av Rune Gerhardsen, som poengterte at faren aldri siden antydte noen annen grunn. Slagstad tror derimot det var strategisk at han trakk seg, nemlig at han ville tilbake til stortingsgruppen for å ordne opp i uroen der.